МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки, підприємництва та інформаційних технологій

Кафедра підприємницьких та соціальних технологій

Допущено до захисту

“_____” _____ 2026 р.

Зав. кафедри, д.е.н., професор

_____ **Соколюк С.Ю.**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

МІГРАЦІЯ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Виконав – студент 4 курсу, групи 41-сз
освітньої програми «Соціальне забезпечення»
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Загребельний Іван Миколайович

Науковий керівник – к.е.н., доцент

ЖАРУН Олена Володимирівна

Умань 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки, підприємництва та інформаційних технологій

Кафедра підприємницьких та соціальних технологій

Освітня програма Соціальне забезпечення

Спеціальність 232 Соціальне забезпечення

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

“_____” _____2026 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студенту Загребельному Івану Миколайовичу

1. Тема роботи Міграція працездатного населення в Україні: особливості та шляхи подолання
керівник роботи ЖАРУН Олена Володимирівна, к.е.н., доцент
(прізвище, ім’я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “___”_____20__ року №_____

2. Строк подання студентом роботи

3. Вихідні дані до роботи річні фінансові звіти, статистичні щорічники України, наукові праці провідних науковців за даною тематикою_____

4. Перелік питань, які потрібно розробити 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ
2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІГРАЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ МІГРАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПОВЕРНЕННЯ НАСЕЛЕННЯ
5. Перелік графічного матеріалу. _____
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів проекту	Приміт
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи		
2.	Одержання індивідуального завдання		
3.	Складання календарного плану написання кваліфікаційної роботи		
4.	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи - підбір та вивчення літератури - участь у виконанні науково-дослідних робіт - виконання курсових робіт - інші заходи		
5.	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка, виходячи зі специфіки базового підприємства, установи		
6.	Підготовка: - першого розділу - другого розділу - третього розділу - висновків		
7.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахування зауважень наукового керівника		
8.	Написання та оформлення роботи в остаточному варіанті		
9.	Перевірка роботи на академічний плагіат		
10.	Одержання відгуку наукового керівника		
11.	Попередній захист роботи на кафедрі		
12.	Затвердження роботи завідувачем кафедри		
13.	Одержання рецензії		
14.	Захист кваліфікаційної роботи		

Студент _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Реферат
на кваліфікаційну роботу
студента факультету економіки, підприємництва та інформаційних технологій УНУ
(спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» ОС «бакалавр»)
Загребельного Івана Миколайовича на тему:
«Міграція працездатного населення в Україні: особливості та шляхи подолання»

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню теоретичних і прикладних основ державного регулювання міграційних процесів в Україні. Актуальність теми зумовлена необхідністю подолання наслідків масштабної міграційної кризи, спричиненої воєнним станом, що призвела до дефіциту трудових ресурсів та ризиків тривалої декваліфікації людського капіталу в умовах соціально-економічних перетворень. Метою роботи є обґрунтування напрямів удосконалення системи репатріації та соціальної підтримки працездатного населення на основі аналізу сучасних тенденцій та викликів. У роботі розкрито сутність міграційних процесів як чинника соціального забезпечення, проаналізовано динаміку відтоку та повернення громадян, а також визначено інституційні механізми реагування на ці виклики.

Особлива увага приділяється вивченню сучасного стану міграції, зокрема діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення повернення громадян. Виявлено ключові проблеми, серед яких — інтеграція українців на ринках праці ЄС, нерівномірний доступ до програм підтримки та необхідність цифровізації процесів реінтеграції. Практична частина роботи спрямована на розробку пропозицій щодо вдосконалення системи репатріації.

Запропоновано напрями підвищення ефективності державної політики, зокрема через запровадження цифрового кабінету мігрантів, запуск спеціалізованих програм (таких як «єОселя») та створення інституційних передумов для відновлення людського капіталу.

Кваліфікаційна робота бакалавра містить 45 сторінок основного тексту, 7 таблиць та 55 джерел у списку використаної літератури. Результати дослідження

можуть бути використані органами державної влади та органами місцевого самоврядування при формуванні політики демографічного відновлення та реінтеграції громадян, які повертаються в Україну.

Bachelor's thesis is devoted to the study of the theoretical and practical foundations of state regulation of migration processes in Ukraine. The purpose of the study is to substantiate the directions of improving the system of repatriation and social support of labor migrants based on the analysis of current trends and socio-economic challenges.

The results can be used by state authorities and local governments in the process of developing and implementing a policy of demographic recovery and reintegration of returning citizens.

Keywords: labor migration, social security, repatriation, human capital, social policy, state regulation, reintegration.

ЗМІСТ

ВСТУП……...

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ……

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІГРАЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ……

2.1. Динаміка та масштаби міграційних процесів в Україні: ретроспективний аналіз та вплив воєнного стану……..…

2.2. Оцінка структури міграційних потоків працездатного населення……

2.3. Дослідження впливу зовнішньої та внутрішньої міграції на національний ринок праці, демографічну ситуацію та економіку держави……

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ МІГРАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПОВЕРНЕННЯ НАСЕЛЕННЯ……

ВИСНОВКИ……

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……

ДОДАТКИ……

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна архітектура національної системи соціального забезпечення України функціонує в умовах безпрецедентних геополітичних та безпекових шоків. Повномасштабне вторгнення на територію України призвело до формування найбільшої міграційної кризи в Європі з часів Другої світової війни. Масовий вимушений виїзд працездатного населення, переважно жінок, дітей та осіб похилого віку, завдав «подвійного удару» по вітчизняній соціоекономічній системі. З одного боку, відбулося миттєве скорочення податкових надходжень (ПДФО) та єдиного соціального внеску (ЄСВ), що критично дестабілізувало солідарну систему пенсійного страхування та поглибило дефіцит Пенсійного фонду. З іншого боку, довгострокова інтеграція українських громадян у ринки праці країн Європейського Союзу (зокрема Німеччини, Польщі та Чехії) посилює ризики декваліфікації («Відтоку мізків») та остаточного неповернення людського капіталу.

У цих умовах традиційні пасивні моделі соціального захисту, орієнтовані виключно на виплату бюджетних трансфертів, вичерпали свій ресурс. Виникає гостра науково-практична потреба в зміні парадигми: державне фінансування інструментів адаптації та репатріації має розглядатися не як безповоротні витрати бюджету, а як стратегічне інвестування у фінансово-економічну та демографічну безпеку країни. Ефективна соціоекономічна реінтеграція репатріантів потребує впровадження інноваційних фінансово-інституційних стимулів (пільгової іпотеки, грантів) та масштабної діджиталізації управлінських процесів. Зазначені обставини зумовлюють високу актуальність, теоретичне та практичне значення обраної теми дипломної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження пов'язане з науковими пошуками вітчизняних та закордонних інституцій щодо повоєнного відновлення України, подолання демографічної кризи та модернізації ринку праці, зокрема в площині реалізації Стратегії державної міграційної політики України .

Мета дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій і прикладних інструментів щодо модернізації системи соціального забезпечення мігрантів в умовах кризи для забезпечення репатріації та соціоекономічної реінтеграції працездатного населення України.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Дослідити теоретико-методологічні засади дослідження міграції працездатного населення в умовах глобалізації;
2. Проаналізувати нормативно-правову базу та інституційну матрицю регулювання міграційних процесів в Україні;
3. Оцінити динаміку, масштаби, географічну та статево-вікову структуру вимушеної міграції в період воєнного стану (2022–2025 рр.);
4. Здійснити порівняльний аналіз якісних характеристик та моделей інтеграції українського людського капіталу в країнах-реципієнтах (Німеччина, Польща, Чехія);
5. Обґрунтувати фінансово-економічні механізми підтримки репатріантів (субсидування робочих місць, компенсація ЄСВ, гранти «єРобота»);
6. Розробка функціонального компоненти цифрового кабінету мігранта «Я репатріант» на базі порталу «Дія»;
7. Провести комплексний аналіз потенційних фінансових, технологічних, соціальних та правових ризиків при впровадженні запропонованих заходів на рівні громад.

Об'єкт дослідження - процес державного регулювання та функціонування системи соціального забезпечення в умовах міграційної кризи.

Предмет дослідження - теоретичні засади, нормативно-правові, фінансово-інституційні та цифрові інструменти соціоекономічної реінтеграції та соціального забезпечення репатріантів в Україні.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: метод теоретичного узагальнення та порівняльного аналізу (при дослідженні неокласичних та синтетичних теорій міграції Г. Борхаса, Д. Мессея, О. Старка); статистично-

економічний, ретроспективний та трендовий аналіз (для оцінки чисельності, статево-вікового складу міграційних потоків у 2022–2025 рр. на основі даних ООН та Опендатабот); методи інституційного, порівняльного та правового аналізу (при вивченні Конвенцій МОП, Директив ЄС, вітчизняного законодавства та повноважень суб'єктів владних повноважень); метод системно-структурного моделювання та цифрового проєктування (при розробці архітектури кабінету «Я репатріант» та оцінці освітньої структури за Г. Гаммером).

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені у роботі пропозиції, цифрові алгоритми кабінету «Я репатріант» та модель житлової програми «єОселя.Репатріація» можуть бути використані Міністерством соціальної політики, сім’ї та єдності України, Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України, Міністерством цифрової трансформації, а також органами місцевого самоврядування та територіальними громадами при розробці та впровадженні регіональних стратегій реінтеграції населення, детінізації ринку праці та відновлення людського капіталу в повоєнний період.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ

Під впливом глобалізації система міжнародного поділу праці зазнала глибоких трансформацій, а державні кордони стали значно відкритішими для вільного переміщення працівників. Сьогодні трудова міграція – це вже не просто реакція на економічні потрясіння чи ситуативний пошук кращих умов життя. Вона перетворилася на закономірний і постійний процес, який є необхідним для підтримки балансу всієї світової економіки. До того ж, формування єдиного світового ринку праці призвело до того, що трудові ресурси набули безпрецедентної мобільності, реагуючи на найменші коливання попиту та пропозиції в різних куточках планети. Цей процес супроводжується глибокими соціальними зрушеннями, стиранням традиційних культурних меж та формуванням нових транснаціональних ідентичностей, де працівник може одночасно бути інтегрованим у суспільне життя країни-реципієнта та залишатися активним економічним суб’єктом своєї батьківщини.

Цілком закономірно, що дослідження сутності міграції працездатного населення потребує комплексного підходу, оскільки це явище перебуває на перетині економіки, права, демографії та соціології. У західній науковій традиції спостерігається відхід від вузького розуміння міграції як простого географічного переміщення. Зокрема, британські вчені Г. де Хаас, С. Каслз та М. Міллер у своїх ґрунтовних працях розуміють міграцію як багатовимірний транснаціональний процес. Вони наголошують, що сучасні мігранти формують стійкі соціально-економічні мережі, які функціонують поза межами юрисдикції окремих держав і створюють так званий «циркулярний рух» капіталу, ідей та навичок [1].

Для всебічного розуміння цього феномену критично важливим є аналіз нормативно-правового забезпечення, яке формує інституційні рамки міграційних процесів. Фундаментом регулювання права на працю та свободу пересування в Україні є норми Конституції України, зокрема статті 33 та 43, які

гарантують кожному право вільно залишати територію держави (за винятком обмежень для чоловіків у зв'язку з дією воєнного стану) та можливість заробляти на життя працею, яку він вільно обирає [2].

Базовим спеціалізованим документом у цій сфері виступає Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» [3]. На законодавчому рівні зовнішня трудова міграція визначається як переміщення громадян України, пов'язане з перетином державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування, під якою розуміється будь-яка діяльність, що не суперечить законодавству цієї держави [3]. При цьому держава бере на себе зобов'язання щодо захисту прав трудящих-мігрантів. Окрім того, Закон України «Про зайнятість населення» встановлює правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості, акцентуючи на необхідності детінізації ринку праці та стимулюванні повернення мігрантів шляхом створення нових робочих місць [4].

Не менш важливою є Стратегія державної міграційної політики України. Відповідно до чинних урядових розпоряджень, стратегічною метою держави є не заборона чи жорстке обмеження виїзду громадян, а створення умов, за яких міграція матиме переважно циркулярний характер і супроводжуватиметься поверненням людського капіталу збагаченим новими знаннями, компетенціями та інвестиційними ресурсами [5]. Регулювання імміграційних процесів та працевлаштування іноземців в Україні здійснюється на базі Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», який визначає чіткі квоти та дозвільні процедури для доступу нерезидентів на вітчизняний ринок праці [6].

На міжнародному рівні ключовим інструментом захисту прав є Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) № 143 «Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення». Цей документ, ратифікований Україною, зобов'язує держави-учасниці вживати всіх необхідних заходів для виявлення та ліквідації

нелегальної міграції, водночас гарантуючи базові права навіть тим особам, які опинилися в країні з порушенням встановлених процедур [7].

Переходячи до аналізу причин міграції, варто зазначити, що детермінанти переміщення трудових ресурсів є глибоко структурованими. Класична неокласична макроекономіка, яскравим представником якої є Г. Борхас, пояснює міграцію переважно економічною дихотомією: різницею в рівнях заробітної плати, рівнем безробіття та обсягами попиту на робочу силу між країнами [8, с. 315]. Проте в сучасних умовах дослідники виокремлюють ширший спектр факторів.

Відтак, Д. Мессей у синтетичній теорії міжнародної міграції доводить, що першопричиною є внутрішні диспропорції ринків у постіндустріальних країнах, які генерують перманентний попит не лише на висококваліфікованих фахівців, але й на працівників для виконання рутинної, важкої чи низькооплачуваної роботи, від якої відмовляється місцеве населення [9, с. 42-45]. Інший вагомий підхід представляє нова економіка трудової міграції (праці О. Старка), яка розглядає рішення про міграцію не як індивідуальний вибір егоїстичного суб’єкта, а як колективну стратегію домогосподарства, спрямовану на диверсифікацію доходів та страхування від економічних ризиків на локальних ринках [10, с. 112].

Окремої уваги заслуговують демографічні та інституційні чинники. Так, дослідник Р. Скелдон звертає увагу на демографічний дисбаланс: стрімке старіння нації та скорочення народжуваності в країнах Західної та Північної Європи об’єктивно змушує їхні уряди лібералізувати міграційне законодавство для залучення іноземної робочої сили, що є єдиним швидким способом врятувати пенсійні системи та забезпечити економічне зростання [11, с. 88]. Це підтверджується звітами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), які фіксують цілеспрямовану боротьбу розвинених країн за таланти та навички [12, с. 45]. Європейська Комісія активно впроваджує директиви щодо залучення висококваліфікованих спеціалістів, що створює потужний ефект «відпливу умів» з країн, що розвиваються [13, с. 5].

Для систематизації цього складного явища в науковій літературі застосовується класифікація форм трудової міграції. Як зауважує Р. Кінг, сучасна міграційна парадигма потребує відходу від спрощених класифікацій, адже глобалізація розмила межі між постійним переселенням та тимчасовими заробітками [14, с. 34]. Основні форми міграції трудових ресурсів за різними класифікаційними ознаками систематизовано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Типологізація основних форм міграції трудових ресурсів в умовах глобалізації

Критерій класифікації	Форми міграції	Специфічні характеристики та прояви
За просторовими межами	Зовнішня (міжнародна), внутрішня (міжрегіональна)	Перетин державних кордонів з підпорядкуванням іноземній юрисдикції; або перерозподіл робочої сили в межах однієї держави (наприклад, урбанізація)
За тривалістю перебування	Безповоротна, строкова (тимчасова), сезонна, маятникова	Від остаточного переселення (еміграції) до щоденного або щотижневого перетину кордону (фронтальєри) чи роботи в період збору врожаю
За правовим статусом	Легальна (документована), нерегульована (нелегальна)	Залежить від наявності чинної робочої візи, дозволу на працевлаштування та сплати податків у країні-реципієнті
За рівнем кваліфікації	Висококваліфікована («відплив умів»), низькокваліфікована	Міграція ІТ-фахівців, лікарів, науковців проти міграції різноробів, працівників сільського господарства чи сфери послуг

Важливо також відзначити вплив діджиталізації на форми міграції. Сучасні дослідники, зокрема А. Портес, наголошують на появі транснаціонального підприємництва та віртуальної міграції (цифрового номадства) [15, с. 210]. Завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та економіки платформ (gig economy), мільйони фахівців сьогодні працюють на іноземні компанії, не покидаючи своєї країни, або ж, навпаки,

подорожують світом, виконуючи дистанційну роботу. Це докорінно змінює класичне розуміння «країни перебування» та «країни працевлаштування» [15, с. 212].

Водночас, за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), процеси глобалізації несуть і приховані загрози. Деформація ринків праці та жорсткі візові обмеження часто виштовхують трудових мігрантів у тіньовий сектор [16]. Д. Біго у своїх дослідженнях зазначає, що сек'юритизація міграції (сприйняття її як загрози національній безпеці) змушує уряди посилювати репресивні заходи, що, своєю чергою, робить мігрантів більш вразливими до експлуатації та порушення трудових прав [17, с. 145]. В свою чергу, науковці Ф. Док'є та Х. Рапопорт доводять, що нерівномірність глобалізації призводить до асиметрії вигод: тоді як розвинені країни капіталізують залучений інтелект, країни-донори часто зазнають критичних втрат людського капіталу, що гальмує їхнє ендогенне економічне зростання [18, с. 19-21].

Дослідження будь-якого соціально-економічного явища залишатиметься неповним без розуміння нормативно-правового та інституційного поля, в межах яких воно функціонує. Зазначимо, що державне регулювання міграційних процесів являє собою доволі складний механізм, де правові норми визначають стратегічний вектор, а інституції виступають інструментами його реалізації. У західній політичній економії цей дуалізм часто описується через концепцію «міграційної держави». Як слушно зазначає американський дослідник Дж. Холліфілд, сучасна держава постійно опиняється під тиском так званого «ліберального парадоксу»: з одного боку, глобальна економіка вимагає максимальної відкритості кордонів для вільного руху капіталу та робочої сили, а з іншого – внутрішня політика та питання національної безпеки змушують уряди посилювати інституційний контроль за переміщенням людей [19, с. 886]. Відтак, головне завдання правового забезпечення зводиться до пошуку тонкого балансу між цими крайнощами.

Варто зазначити, що Україна імплементує міжнародні стандарти, ключову роль серед яких відіграють акти Міжнародної організації праці (МОП) [20].

Базовими тут є Конвенція № 97 «Про трудящих-мігрантів» [21] та Конвенція №143 «Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення» [7]. Попри те, що ці документи були ухвалені ще в середині минулого століття, вони анітрохи не втратили актуальності. Вони жорстко вимагають від урядів гарантувати іноземним працівникам умови праці та соціальний захист, абсолютно ідентичні тим, що мають місцеві громадяни [21].

Окрім того, важливим орієнтиром для нашої держави став Глобальний договір про безпечну, впорядковану і легальну міграцію (затверджений ООН у 2018 році). Цей документ, хоч і не є договором прямої дії, сформував для українських інституцій матрицю управління міграцією, орієнтовану на усунення глибинних структурних чинників, що змушують людей залишати свої країни [23].

Переходячи до національного рівня, фундаментом регулювання очікувано виступає Конституція України. Стаття 33 Основного Закону гарантує кожному свободу пересування та вільний вибір місця проживання, а також безперешкодне право залишати територію держави і повертатися назад [2]. Однак тут слід зробити вкрай важливу ремарку. Відомий британський соціолог С. Каслз у своїх працях доводить, що правові норми у сфері міграції є найбільш чутливими до геополітичних шоків [23, с. 855]. Це яскраво підтвердив і досвід нашої держави. Із введенням правового режиму воєнного стану у 2022 році [24; 25] конституційні гарантії свободи пересування зазнали цілком легітимного (передбаченого статтею 64 Конституції) обмеження для певних категорій працездатного населення.

Профільне законодавче поле спирається на кілька ключових актів. Центральне місце посідає Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», ухвалений наприкінці 2015 року [3]. Його прийняття стало довгоочікуваною спробою держави легалізувати статус мільйонів українських заробітчан, які до того перебували десь на маргінесі правового поля батьківщини. Закон визначив права мігрантів на пенсійне забезпечення (за умови наявності двосторонніх

угод), консульський захист та реінтеграцію [3]. Втім, критичний аналіз цього документа виявляє значну кількість суто декларативних норм.

Окремої уваги заслуговує інституційна архітектура – тобто система органів влади, які безпосередньо адмініструють міграційні процеси. Німецький дослідник К. Джоппке зазначає, що ефективність міграційної політики залежить не стільки від суворості ухвалених законів, скільки від спроможності інституцій діяти як єдиний механізм [26, с. 112]. В Україні ж історично склалася поліцентрична модель управління. Щоб більш наочно уявити цей «інституційний плюралізм», доцільно систематизувати компетенції ключових державних органів. Цей розподіл не є статичним і постійно змінюється під тиском поточних викликів. У таблиці 1.2 структуровано базовий функціонал основних гравців на цьому полі.

Таблиця 1.2

Інституційна матриця регулювання міграційних процесів в Україні

Суб'єкт владних повноважень	Ключові функції у сфері міграції та ринку праці
Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України	Формування політики зайнятості, макроекономічний аналіз відпливу кадрів, розробка програм грантової підтримки бізнесу, квотування робочих місць
Державна міграційна служба (ДМС)	Реєстраційний облік, ідентифікація осіб, видача паспортних документів та посвідок, виявлення і протидія нелегальній міграції
Міністерство закордонних справ (МЗС)	Консульсько-правовий захист українських громадян за кордоном, сприяння міжнародному співробітництву у сфері міграції
Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України	Соціальний захист мігрантів та їхніх сімей, регулювання питань пенсійного забезпечення, протидія торгівлі людьми
Державна прикордонна служба	Безпосередній контроль за перетинанням державного кордону, ведення статистичного обліку пасажиропотоку, виконання обмежень режиму воєнного стану

Джерело: [27]; [28]; [29]; [30]; [31]

Така розгалуженість на практиці нерідко призводить до відомчої розсинхронізації, коли кожне міністерство бачить лише свій вузький сегмент проблеми. Проте було б помилкою оминути увагою новітній тренд, який докорінно змінює правила гри – діджиталізацію інституційного забезпечення. Британська дослідниця Л. Амур акцентує на феномені так званих «біометричних кордонів», доводячи, що управління міграцією стрімко переходить із площини паперової бюрократії у цифрову сферу [32, с. 338]. Для українського державного апарату цей технологічний стрибок (інтеграція послуг у «Дію», система «єЧерга», обмін даними через платформу «Трембіта») став справжнім порятунком в умовах кадрового голоду, дозволивши частково компенсувати традиційну інституційну повільність.

Водночас державний апарат не єдиний гравець на цьому полі. Величезний пласт роботи беруть на себе профільні громадські організації та міжнародні місії, зокрема представництва МОМ [33] та УВКБ ООН [34]. Вони заповнюють критичні інституційні прогалини в питаннях психологічної реабілітації та правової допомоги мігрантам. Це своєрідне делегування повноважень «вниз», яке є життєво необхідною ознакою демократій у стані системного стресу. Ще один стратегічно важливий, хоча й відверто слабкий елемент – це роль місцевого самоврядування, адже реальний тягар роботи з реінтеграції мігрантів, які повертаються, лягає на плечі територіальних громад. І тут виникає парадокс: місцева влада часто виявляється просто фінансово неспроможною запропонувати людям дієві стимули.

Новим масштабним викликом для інституцій став процес європейської інтеграції. Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС вимагає повної імплементації європейського міграційного права. Ключовим документом виступає Директива Ради ЄС 2001/55/ЕС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту [35]. Вітчизняні інституції постали перед безпрецедентним завданням: розробити правові механізми синхронізації з цією Директивою, щоб процес майбутнього повернення мільйонів українців був плавним, а їхній набутий за кордоном статус автоматично визнавався в Україні.

РОЗДІЛ 2.
АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ МІГРАЦІЇ ПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Динаміка та масштаби міграційних процесів в Україні: ретроспективний аналіз та вплив воєнного стану

Дослідження динаміки міграційних процесів в Україні потребує комплексний аналіз, що буде охоплювати як передвоєнний період,так і трансформацію спричиненим введенням воєнного стану. Ретроспективний аналіз дозволяє виявити закономірності формування міграційного потока та оцінити навантаження на систему соціального забезпечення.

На тлі цих процесів у країні сформувалася стійка соціокультурна звичка населення до вирішення власних фінансових труднощів шляхом експорту робочої сили за кордон. Державна система соціального захисту намагалася реагувати на ці виклики через інструменти міжнародно-правового регулювання та спроби укладання двосторонніх угод про пенсійне забезпечення [3].

Проте цей інституційний механізм виявився малоефективним, оскільки значна частина міграційних потоків залишалася в тіньовому секторі країн-реципієнтів, що призводило до повної втрати страхового стажу громадянами на батьківщині та формування прихованого дефіциту майбутніх пенсійних ресурсів.

Як наслідок, внутрішній ринок праці залишався структурно вразливим, деформація системи соціального страхування посилювалася, а рівень міграційних настроїв серед молоді та осіб активного працездатного віку перманентно зростав.

Для розуміння передумов міграційної активності до повномасштабного вторгнення.Слід проаналізувати суб’єктивні наміри громадян, а також тих хто вже мав досвід праці за кордоном, який відображено на рис.2.1.

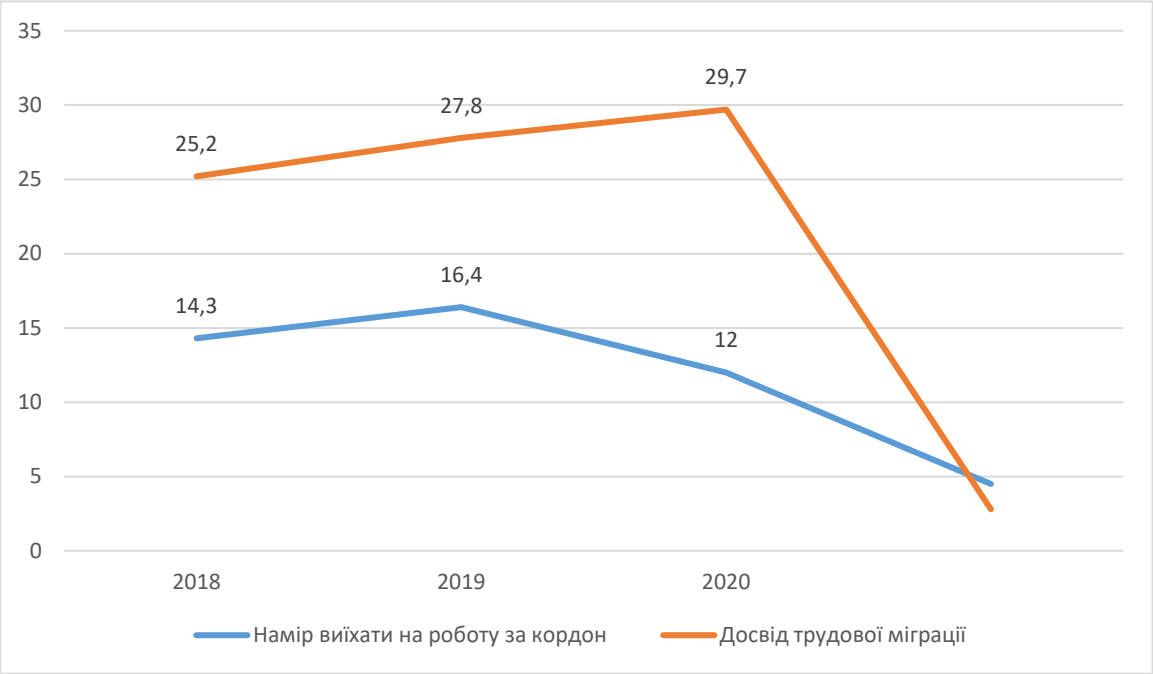

Рис.2.1 Відповідь на запитання щодо намірів у найближчий рік виїхати на роботу за кордон та щодо досвіду трудової міграції, %

Джерело: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип.7 (21).: К.. 2020. - С. 524.

Представлені відсотки на рис 2.1 дозволяє зробити висновки, що високий рівень міграційних настроїв серед населення ще був до початку повномасштабного вторгнення. Зокрема, виходячи з відсотків по опитуванню, значна кількість опитаних підтверджує наявність досвіду праці за кордоном, це свідчить про сформування звички до трудової міграції, як спосіб вирішення економічних проблем. Водночас до повномасштабного вторгнення, високий відсоток опитаних, мали наміри виїхати за кордон в пошуку праці протягом найближчих років, це вказує що до введення військового стану стійкість внутрішнього ринку праці була переважно низької через мінімальну заробітну плату а також складних умов праці. Також аналізуючи динаміку міграційних процесів, варто звернути увагу на 2020 рік, різке зниження намірів виїхати на роботу за кордон, зумовлюється запровадженням карантину через пандемію COVID-19,закриття кордонів та авіасполучення на певний час зупинило міграційну активність.

Таким чином, міграційні настрої залишаються вагомим чинником впливу на економіку держави та створює ризики подальшого відтоку кваліфікованих робітників. Початок повномасштабного вторгнення на територію Україні 24 лютого 2022 року докорінно змінило правила гри, тепер пошук праці за кордоном, не вважається важливим чинником виїздом. Докорінна зміна чинників задля виїзду за кордон став пошук фізичної безпеки а також захист життя. Вторгнення стало тригером для найбільшої масштабної кризи в Європі. Деякі країни європейського союзу мобілізували свою сили і за перші чотири дня повномасштабного вторгнення, прийняли велику кількість вимушених мігрантів.

Для розуміння масштабу та швидкості вимушеної міграції, доцільно розглянути перші дні повномасштабного вторнення, а також географічний розподіл потоку мігрантів. Оскільки перші удари були зосереджені на цивільну інфраструктуру, критична маса населення була змушена залишити домівки в найкоротший термін, що детально відображено далі на рисунку 2.2, що розташований на наступній сторінці роботи.

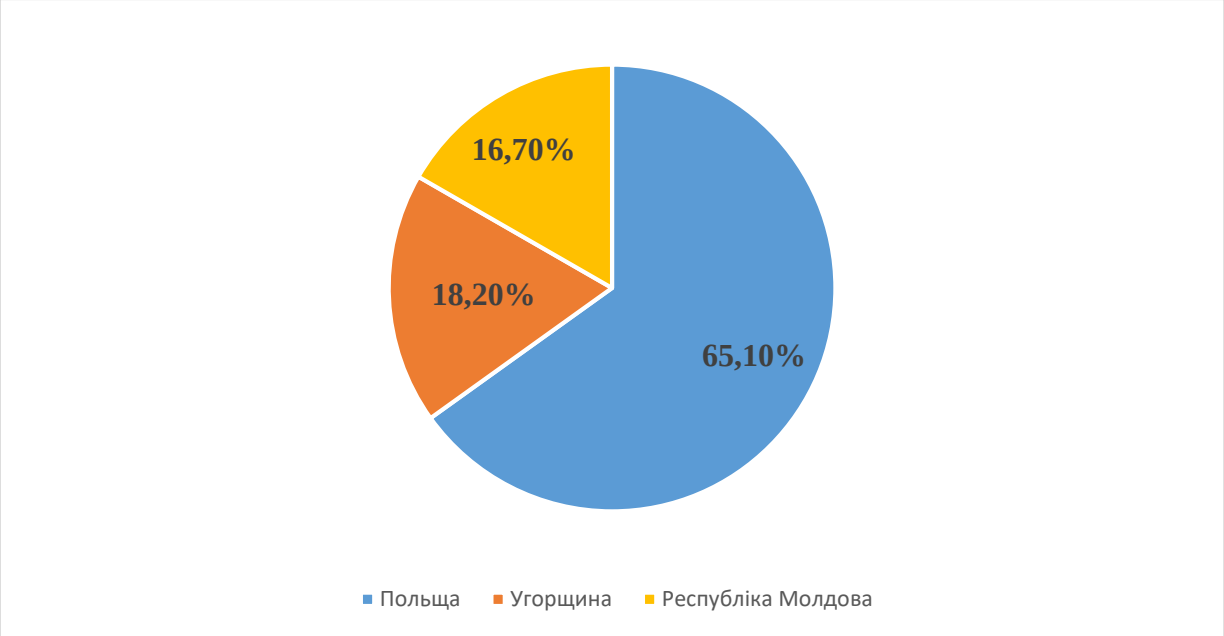

Рис.2.2 Географічна структура вимушеної міграції з України у перші дні повномасштабного вторгнення(24-28 лютого 2022р.),%

Джерело: побудовано автором на основі даних Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [37]

Аналіз наведених статистичних даних дозволяє зробити висновок про формування принципово нової архітектури вимушеної міграції в Україні.

Перше що спостерігається значна асиметрія розподілу міграційних потоків: понад 65,10 % від загальної кількості виїздів до зазначених країн припало на Польщу (351 289 осіб). Це підкреслює статус Польщі як головного гуманітарного хабу та стратегічного «коридора безпеки», що обумовлено не лише територіальною близькістю, а й наявністю раніше сформованих мереж міграції та спрощеним режимом перетину кордону.

Дослідження динаміки виїзду за період з 24 по 28 лютого 2022 року вказує на надзвичайну інтенсивність процесів: значну кількість українців також прийняли Угорщина - 18,20% (97 922 особи) та Республіка Молдова -16,70% (89 957 осіб). Така швидкість переміщення є безпрецедентною для сучасної Європи та свідчить про повну трансформацію характеру міграції з економіки на вимушену міграцію, де головним мотивом стало порятунок власного життя.

Важливо зазначити, що саме в ці дні сформувалася специфічна структура міграції: через дію воєнного стану та обмеження на виїзд чоловіків віком 18–60 років, потік складався майже виключно з жінок, дітей та осіб похилого віку.

Це докорінно змінило архітектуру ризиків та визначило подальший вектор роботи органів соціального забезпечення як в Україні, так і в країнах-реципієнтах, миттєво змістивши фокус із класичного працевлаштування та страхування на термінову гуманітарну допомогу, соціальну адаптацію та комплексну психологічну підтримку.

Розуміння цього статево-вікового розподілу дозволяє ідентифікувати специфічні потреби мігрантів у соціальних послуг що відображено на рисунку 2.3.

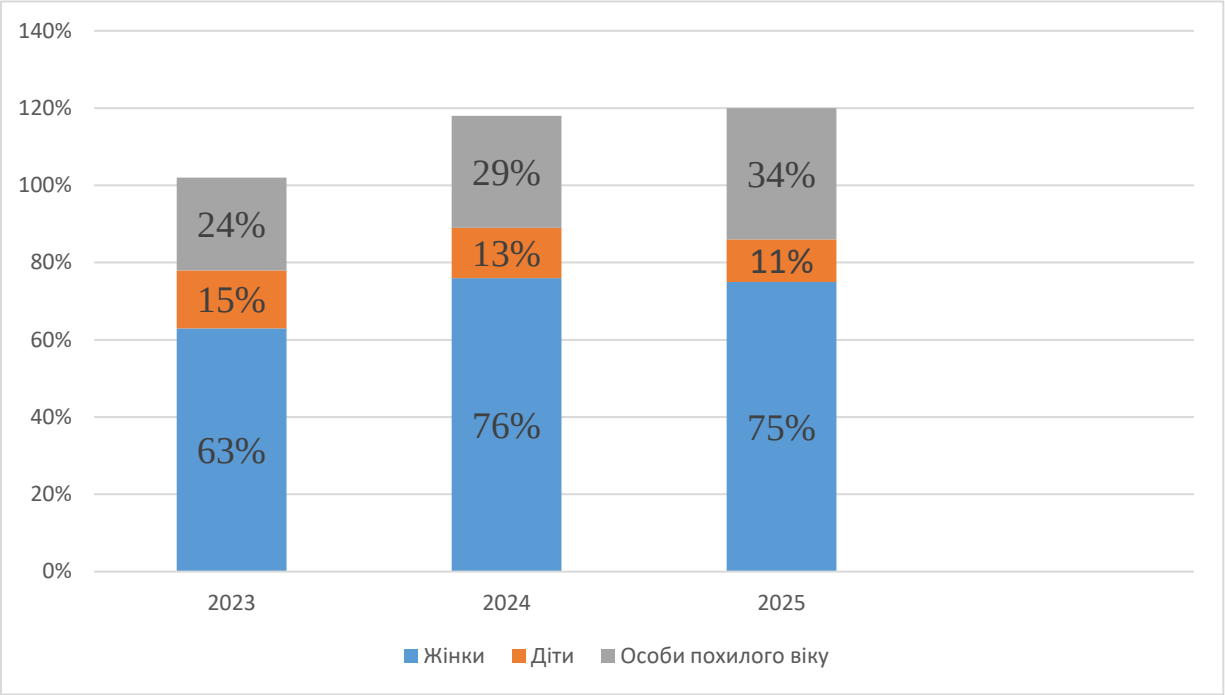

Рис. 2.3. Динаміка статево-вікового складу осіб зі статусом тимчасового захисту в ЄС (2023–2025 рр.), %

Джерело: побудовано автором на основі звітів UNHCR Operational Updates за 2023-2025 рр.[38][39] [40]

Аналіз даних, наведених на рис. 2.3, дозволяє виявити кардинальні зміни у складі осіб, які потребують соціального захисту. Головною особливістю періоду 2023–2025 років є поступове «старіння» міграційного потоку: частка осіб віком понад 60 років зросла з 24% до 34%.

Високий і стабільний рівень жіночої частки (75–76 %) підтверджує, що тягар піклування про вразливих членів сім'ї в умовах вигнання переважно лягає на плечі жінок. Водночас спостерігається поступове зниження частки дітей (з 15% до 11%) на тлі збільшення кількості людей похилого віку. Отже, ця динаміка підтверджує, що міграційний потік у 2025 році став «важчим» у соціальному плані. Якщо раніше основні ресурси спрямовувалися на адаптацію дітей, то зараз пріоритетом для соціальних служб стало розширення послуг для літніх людей та підтримка жінок, які доглядають за літніми людьми, частка яких зросла до 34%. Це стає пріоритетом для систем соціального забезпечення в країнах тимчасового проживання, що вимагає впровадження нових механізмів.

Для повного розуміння масштабів міграційних процесів у контексті розділу 2.1 необхідно розглядати міграцію населення як комплексне явище.

Цей підхід дозволяє об’єктивно оцінити загальний обсяг людських втрат та обсяг зобов’язань, що стоять перед державою.

Якщо зовнішня міграція спричиняє дефіцит людських ресурсів та страхових надходжень, то внутрішня міграція створює безпосередній попит на соціальні виплати, житло та гуманітарну допомогу всередині держави. У рисунку 2.4 наведено динаміку зовнішньої міграції,так як саме зовнішня міграція дає великий удар по економіці держави,ми беремо період 2022–2025 років, що відображає реакцію зовнішніх мігрантів на військові дії в Україні.

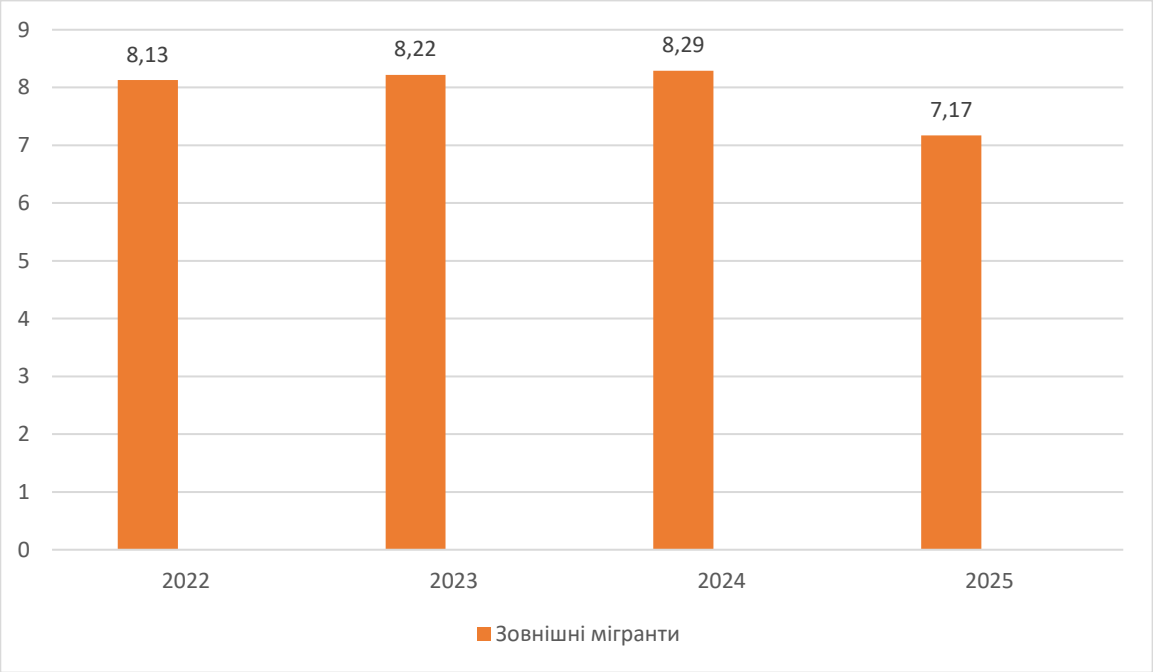

Рис. 2.4. Динаміка чисельності зовнішніх мігрантів у 2022–2025 рр. (млн осіб)

Джерело: побудовано автором на основі даних Опендатабот [42]

Зміна у кількості зовнішніх мігрантів у період 2022–2025 років, як показано на рис. 2.4, свідчать про три основні етапи розвитку міграційних процесів та їхнього впливу на систему соціального забезпечення:

Етап екстреног виїзду та стабілізації (2022–2023): Цифри у 8,13 млн та 8,22 млн осіб свідчать про масштабну проблему для демографічної ситуації в Україні. Для системи соціального захисту це миттєва втрату суттєвої частини

активної частини платників внесків, що призведе до збільшення навантаження на державний бюджет для виконання соціальних зобов'язань перед тими, хто залишився.

Пік навантаження (2024): досягнення максимального значення у 8,29 млн осіб свідчить про кумулятивний вплив війни та постійну адаптацію українців за кордоном. Це критична точка, з якої дефіцит людського капіталу почав створювати системні ризики для економічної стабільності держави та функціонування ринку праці.

Етап повернення та виправлення (2025): Зменшення кількості мігрантів до 7,17 млн осіб (на близько 1,1 млн менше, ніж у попередньому року) є важливою позитивною тенденцією. Це свідчить про початок процесів повернення громадян, що, з одного боку, обіцяє поступове відновлення бази соціального страхування, а з іншого - ставить перед державою нове завдання щодо забезпечення соціального та професійного реінтегрування мільйонів людей.

Аналізуючи міграційні процеси у період 2020–2025 років, можна зробити висновок про кардинальні зміни в міграційній ситуації в Україні. Якщо до 2022 року міграція мала переважно добровільний трудовий характер і була інструментом економічної адаптації (рис. 2.1), то після повномасштабного вторгнення вона перетворилася на фактор, що становить національну загрозу. Таким чином, у період 2022–2025 рр. міграційна криза еволюціонувала від моделі «тимчасового переїзду» до реструктуризації українського суспільства.

Варто зазничити що наразі існують такі стратегічні виклики:

- Потік мігрантів переважно складається з жінок, дітей та людей похилого віку (див рис. 2.3), що створює ситуацію «соціального дисбалансу». Виїзд жінок працездатного віку, які в мирний час становили значну частину платників внесків у сферах освіти, медицини та послуг, призвів до різкого скорочення бази розрахунку єдиних соціальних внесків. Крім того, проживання дітей за кордоном означає втрату майбутніх людських ресурсів, що загрожує стабільності пенсійної системи в довгостроковій перспективі, оскільки солідарна

система працює за принципом «ті, хто працює сьогодні, підтримують пенсіонерів сьогодні».

- Концентрація вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу, зокрема в Польщі (див рис. 2.2), та поступова інтеграція в іноземні ринки праці зменшують ймовірність швидкого повернення людського капіталу. І навіть незважаючи на позитивну динаміку у 2025 році (зниження кількості зовнішніх мігрантів до 7,17 млн осіб) загальний обсяг втрат залишається безпрецедентним.
- Зміна структури міграції у бік збільшення частки осіб віком понад 60 років (до 34 % у 2025 році) свідчить про «погіршення» соціального становища мігрантів. Це потребує від держави нових підходів не лише у сфері фінансової підтримки, а й у розвитку інфраструктури соціальних послуг (догляд, медична реабілітація, психологічна допомога)

2.2. Оцінка структури міграційних потоків працездатного населення

Щоб детально зрозуміти, як саме міграційні процеси позначаються на системі соціального забезпечення України, нам потрібно ретельно розглянути якісні зрізи цих потоків. Найбільш показовим у цьому плані є порівняльний аналіз того, як розподіляється і закріплюється працездатне населення всередині трьох ключових країн-реципієнтів Німеччини, Польщі та Чехії.

Якщо поглянути на період 2025–2026 років, то саме Федеративна Республіка Німеччина прийняла у себе найбільш масовий рух переселенців з України. При цьому німецький уряд обрав такий шлях, який докорінно відрізняється від підходів Варшави чи Праги. Основа німецької стратегії є принцип тривалої первинної соціалізації. Це означає, що місцева система робить головний акцент не на швидкому виштовхуванні людини на будь-яку роботу, а на вивченні мови та глибокій професійній адаптації мігрантів.

Цілком протилежний підхід продемонструвала Республіка Польща.

Тут модель побудували на максимальній лібералізації працевлаштування, вдало використавши соціокультурну та мовну близькість двох народів.

Завдяки нормам спеціального закону (Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy), польський уряд відкрив українцям вільний доступ до робочих місць без необхідності оформлювати додаткові дозволи. Проте тривалість прямих грошових субсидій та виплат суворо обмежено, що стало потужним стимулом для швидкого пошуку роботи або відкриття власної справи.

Водночас, якщо оцінювати саме якісні характеристики використання людського капіталу, такі польські особливості спровокували масове поширення професійної декваліфікації. Попри те, що значна частина українського контингенту в Польщі має дипломи вишів чи профтехнічну освіту, інститути ринку праці не запропонували оперативних механізмів підтвердження дипломів або субсидування поглиблених мовних курсів вищих рівнях (B2/C1). Як наслідок, кваліфіковані українські фахівці були фактично поглинені польською економікою у допоміжному секторі — логістиці, сфері послуг та на промислових підприємствах, що законсервувало їх на низькокваліфікованих посадах.

Досить схожу за логікою, ще більш фінансово стимулюючу модель регулювання впровадила Чеська Республіка. Чеська система соціального захисту, за яку відповідає Міністерство праці та соціальних справ, перетворила гуманітарну допомогу на інструмент прямого примусу до праці. Розмір виплат там автоматично зменшувався, якщо особа відмовлялася від працевлаштування. Бюрократичні процедури визнання кваліфікацій тут відсунуто на другий план перед необхідністю негайного забезпечення життєдіяльності.

Це дозволило чеській системі зафіксувати стрімке зростання кількості нових платників податків до свого соціального бюджету. Проте зворотним боком медалі стала повна втрата професійного профілю освічених українських кадрів, які опинилися заблокованими на рівні некваліфікованої ручної праці операторів виробничих ліній.

На відміну від чеської та польської утилітарних систем негайної зайнятості, німецька модель має принципові відмінності. Творені у ФРН умови

дозволяють громадянам формально зберігати свій кваліфікаційний статус навіть під час тривалого перебування без роботи. Сама структура українського міграційного контингенту в Німеччині виділяється специфічним складом. На основі офіційних даних моніторингу Федерального агентства зайнятості Німеччини та аналітичних матеріалів дослідження професора Г. Гаммера (2025) було сформовано рисунок 2.5.

Візуалізація структури, представленої на цьому рисунку відображає реальний стан людського капіталу України, який наразі перебуває в Німеччині. Проведений аналіз дає змогу сформулювати ключові висновки які будуть викладені нижче.

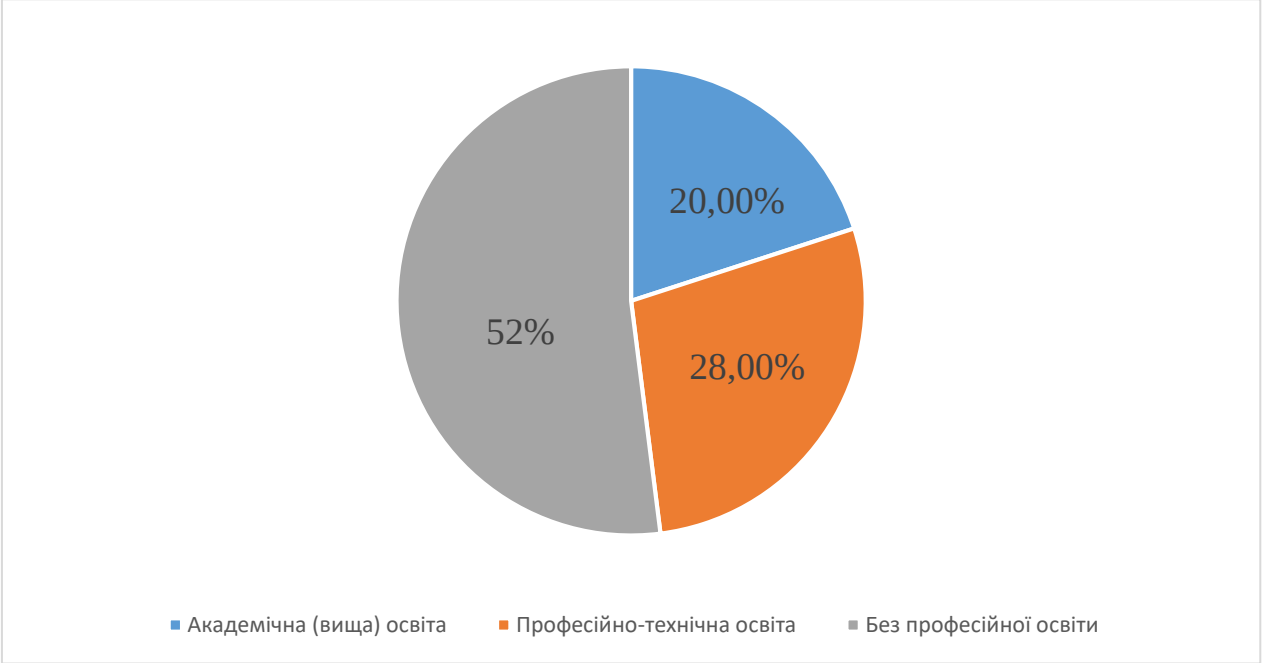

Рис. 2.5. Структурний розподіл зареєстрованих працездатних безробітних громадян України в Німеччині (система SGB II) за рівнем освіти (станом на січень 2025 року)

Джерело: Розраховано та побудовано автором на основі статистичних даних Bundesagentur für Arbeit та матеріалів досліджень Гаммера (Bildungsstruktur ukrainischer Flüchtlinge im SGB II, 2025). [43]

Дані, відображені на рисунку 2.5, спростовують гіпотезу про тотальну вищу освіту мігрантів у контексті безробітного населення. Частка осіб із прямою академічною (вищою) освітою становить 20,00%. У сукупності з групою з

професійно-технічною освітою (28,00%) загальний кваліфікований потенціал досягає 48,00%.

Значну питому вагу в структурі міграційного потоку займає категорія осіб без професійної освіти або тих, чиї дані відсутні - 52,00%. Цю частку не слід трактувати як низьку якість міграційного контингенту. Такий розподіл зумовлений специфікою німецькою бюрократією : процедури нотифікації українських дипломів у Німеччині є надзвичайно тривалими та складними.

Під час розгляду документів у базі даних джобцентру особа автоматично позначається як така, що не має підтвердженої кваліфікації в країні перебування.

Для повної оцінки структури міграційних потоків працездатного населення необхідно врахувати досвід країн, які обрали протилежний шлях інтеграції громадян України - Республіки Польща та Чеської Республіки. Це дозволяє простежити, як змінюється заявлений рівень освіти мігрантів в умовах гострої конкуренції на ринку праці та відсутності довгострокової соціальної підтримки.

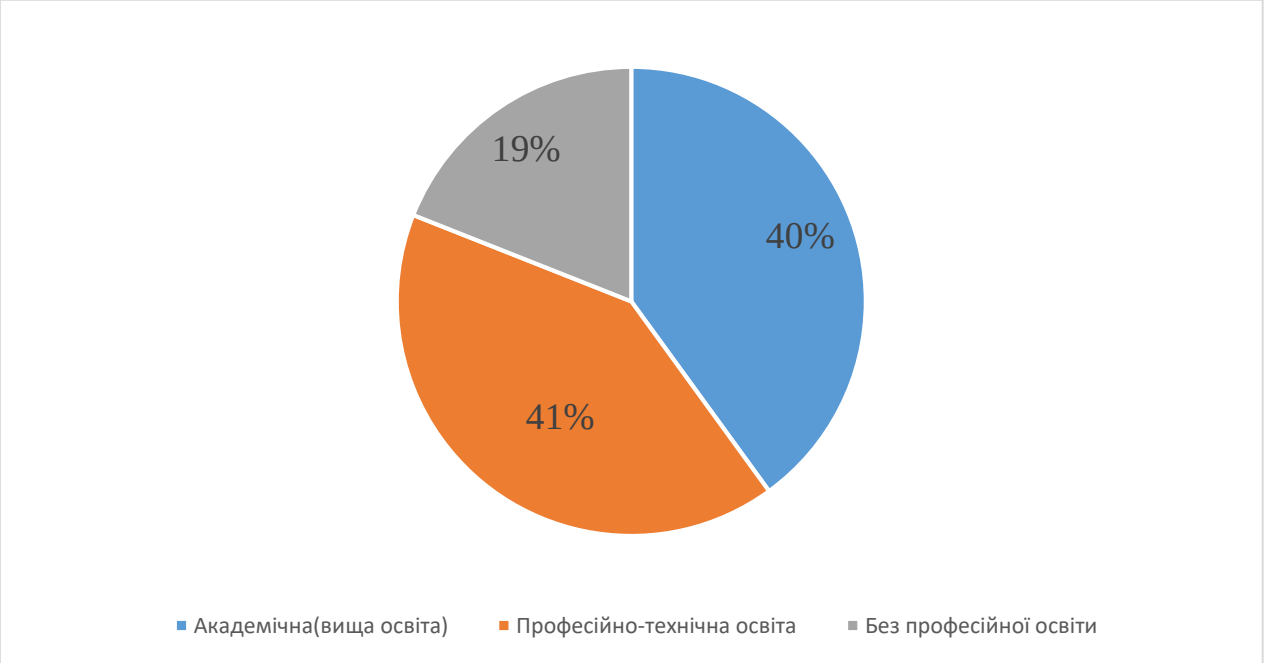

Рис. 2.6. Структурний розподіл зареєстрованих працездатних громадян України в Республіці Польща за рівнем освіти (станом на 2025 рік), %

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі аналітичного звіту «Аналіз впливу біженців з України на польську економіку. Друге видання» (червень 2025 //Портал оперативних даних УВКБ ООН. [44]

Емпіричні дані, винесені на рисунок 2.6, дозволяють детально розібрати, з якими саме якісними характеристиками пов'язана інтеграція українців у трудову сферу Польщі станом на 2025 рік.

Високий інтелектуальний потенціал сформованого міграційного потоку є очевидним фактом. Свідченням цього є масштабне соціологічне дослідження SEIS UNHCR, результати якого пізніше лягли в основу аналітичного звіту компанії Deloitte (44). Згідно з цими матеріалами, у віковій групі від 25 до 64 років частка осіб із закінченою вищою освітою (включно з бакалаврами, магістрами та власниками наукових ступенів) сягає майже 40,00%.

Майже такий самий обсяг вибірки близько 41,00% припадає на громадян, які мають за плечима диплом професійно-технічного закладу або повну середню освіту. При цьому група людей без чіткої професійної кваліфікації чи базового фаху є мінімальною і становить лише 19,00%. Загалом, якщо підсумувати ці статистичні відомості, виходить, що понад 81,00% українського контингенту в країні мають міцну освітню базу.

Реальна структура працевлаштування розкриває серйозний дисбаланс між накопиченим людським капіталом і його фактичним використанням у польській економіці.

Роботу, яка дійсно відповідає високому рівню кваліфікації та вимагає наявності диплома вишу, змогли знайти лише скромні 12,00% мігрантів. Решта ж громадян із вищою освітою наразі змушені закривати робочі місця у допоміжних і низько кваліфікованих секторах ринку праці, виконуючи ручну або немеханізовану роботу.

Аналогічні тенденції декваліфікації людського капіталу, але в ще більш радикальній формі, демонструє досвід суміжної країни-реципієнта.

значно жорсткішу з погляду фінансового стимулювання модель регулювання зайнятості впровадила Чеська Республіка суверенна система соціального захисту перетворила нормативні інструменти підтримки на механізм прямого правового та економічного примусу до негайного працевлаштування біженців.

Варто зазначити, що дослідження рівня освіти українського міграційного контингенту в Чехії ускладняється інституційними особливостями первинного збору даних. Офіційний моніторинг Міністерства праці та соціальних справ Чехії зосереджується головним на кількісній зайнятості та податкових виплатах, не забезпечуючи постійного обліку мігрантів відповідно до рівня їхньої освіти в наслідок чого у результаті для оцінки реальних масштабів декваліфікації та умов збереження людського капіталу слід розглянути непрямі показники соціально-економічного стану мігрантів, зафіксовані в офіційному звіті дослідницького агентства PAQ Research «Hlas Ukrajincuk».

Дані емпіричного моніторингу підтверджують глибоку амбівалентність чеської регуляторної моделі. З одного боку, в країні зафіксовано надзвичайно високий рівень формальної інтеграції міграційного контингенту в економічне середовище: понад чотири п'ятих (81, 00%) українських домогосподарств мають стабільні доходи від роботи безпосередньо в Чехії або від інтернет зайнятості в Україні [45,с.8]. З іншого боку, через загальне домінування низькокваліфікованої зайнятості та штучне блокування кар'єрного зростання професіоналів абсолютна більшість у 80,00% усього міграційного контингенту має сукупний дохід, який значно нижчий, ніж національний чеський середній рівень [45, с. 8].

Такий стан фінансової незахищеності зберігає бідність і унеможливлює накопичення ресурсів для подальшого соціального розвитку та мовної адаптації. Аналіз фінансової стійкості домогосподарств показує що 15,00% мігрантів повністю вичерпали б власні заощадження менш ніж за один тиждень, а ще 22, 00% здатні покрити основні витрати з наявних резервів до одного місяця [45, с.8].

Ці показники підтверджують, що економічний примус до негайного працевлаштування, хоч і зняв первинний фінансовий тягар з бюджету Чехії, призвів до масового явища відтоку мізків. Високий освітньо-кваліфікаційний потенціал громадян України фактично деградує, оскільки жорсткі рамки соціальних виплат змушують їх залишатися на низькооплачуваних роботах без можливості довгострокової інтеграції за професією.

2.3. Дослідження впливу зовнішньої та внутрішньої міграції на національний ринок праці, демографічну ситуацію та економіку держави

Переходячи до аналізу впливу міграційних процесів в Україні, необхідно підкреслити, що масштабні переміщення населення, викликані безпековими ризиками, повністю переробили національну економіку.

Зовнішній відтік мільйонів працездатних громадян і внутрішня евакуація сформували подвійний тиск на державу: з одного боку, ринок праці зіткнувся з безпрецедентним кадровим голодом, а з іншого - демографічні диспропорції створили критичне навантаження на бюджетну систему та органи соціального захисту. Саме тому дослідження взаємозв'язку впливу міграційних потоків на національний ринок праці, демографічну ситуацію та економіку держави є важливим.

Зовнішня міграція відіграє домінуючу роль визначає сучасний стан та перспективи розвитку національного ринку праці.Вимушений виїзд мільйонів громадян України за кордон призвів не до кількісного скорочення пропозиції робочої сили, а також безпосередньо загрожує фінансовій стабільності солідарної системи соціального забезпечення України через стрімке вимивання платників єдиного соціального внеску.

Зовнішня міграція змила з України найбільш конкурентоспроможну та освічену частину робочої сили.

Як зазначає Ірина Іпполітова [45] старша дослідниця центру економічної стратегії Виїжджають люди освічені: 71% дорослих біженців мають вищу освіту.

Вимивання фахівців у різних сферах інженерія, медицина, енергетика, IT створює глибокий кадровий вакуум, який неможливо компенсувати внутрішніми резервами.

Аналіз динаміки виїздів свідчить, що шоковий відтік людського капіталу (близько 70%) відбувся у 2022 році, тоді як протягом наступних років інтенсивність міграційних процесів знижувалася. Проте ринок праці продовжує відчувати хронічний тиск. Зокрема, суттєвим фактором стало відкриття можливості виїзду для чоловіків віком 18–22 років, що призвело до чистого

неповернення близько 100 тисяч осіб цієї категорії, сформувавши пік виїздів у вересні 2025 року.

Зовнішня міграція сформувало довгострокову системну загрозу для вітчизняної сфери зайнятості. Головна деструкція полягає у тому, що ринок втратив не просто чисельність, а якісну основу свого трудового потенціалу. Вимивання понад 70% високоосвічених та кваліфікованих кадрів призвело до хронічного браку фахівців, який бізнес не здатний перекрити внутрішніми резервами.

Також це означає критичне звуження бази оподаткування робочі місця та вакансії залишаються незаповненими, через що солідарна система недоотримує колосальні обсяги єдиного соціального внеску.

Наслідок цього дефіцит Пенсійного фонду України поглиблюється, що ставить подальшу виплату базових соціальних виплат у повну залежність від зовнішньої фінансової допомоги у вигляді кредитування та вимагає негайного розроблення державних програм репатріації людського капіталу.

Наступний критичний аспект є оцінка руйнівного впливу міграційних потоків на демографічну ситуацію. Як зазначає директорка Інституту демографії та досліджень якості життя імені М.В. Птухи НАН України, академік Елла Лібанова[47], станом на кінець 2024-2025 р. чисельність населення на підконтрольних державі територіях оцінюється у межах від 28 до 30 мільйонів осіб. Застосування методу оцінки за даними мобільних операторів показує верхню межу (30 млн), тоді як розрахунки на основі балансу довоєнної чисельності з вирахуванням міграції та окупації фіксують нижню межу - 28 мільйонів громадян.

За даними міжнародної статистики та оцінками Інституту, за кордоном перебуває близько 5,3 млн українців (4,3 млн у країнах ЄС та близько 1 млн в інших державах). Ключова демографічна загроза полягає в тому, що третину (близько 33%) від усього масиву зовнішніх мігрантів становлять діти до 18 років. Е. Лібанова наголошує, що європейські країни та їхній бізнес прямо зацікавлені в асиміляції українців для омолодження власного населення, яке старіє.[47]

Якщо у перші роки війни прогнозувалося повернення до 60% біженців, то сучасний реалістичний прогноз Інституту становить лише третину (порядку 33%). На довгострокову перспективу (до 2040 року) оптимістичним орієнтиром для України є утримання чисельності населення на рівні 25–30 мільйонів осіб, тоді як песимістичні закордонні прогнози про скорочення до 15 млн є некоректною екстраполяцією.

Невід'ємною складовою аналізу є дослідження деструктивного впливу зовнішньої міграції на макроекономічні показники та фінансову систему країни. Виїзд мільйонів громадян працездатного віку сформував довгострокові економічні шоки, які безпосередньо загрожують стабільності системи соціального захисту. Для оцінки масштабів викликаних масовим відтоком людського капіталу в межах впливу зовнішньої міграції на економіку держави, ключові деструктивні чинники узагальнено у зведеній аналітичній таблиці. (див. табл. 2.1)

Таблиця 2.1.

Ключові руйнівні чинники впливу зовнішньої міграції на економіку та бюджетну систему України

Макроекономічний канал	Суть руйнівного чинника	Наслідки для української сфери соціального забезпечення
Внутрішнє споживання та ВВП	Стиснення внутрішнього ринку. Через війну за кордоном залишається понад 6 млн українців. Чистий відплив продовжується: НБУ фіксує виїзд ще близько 200 тис. осіб щорічно, що обмежує потенціал відновлення ВВП.	Падіння податкових надходжень. Скорочення бази споживання зменшує збори ПДВ та акцизів, які є базою для фінансування внутрішніх соціальних видатків.
Приплив валюти (Ремітенції) та відтік капіталу	Зміна вектора фінансових потоків. Замість колишніх рекордних ремітенцій, українці змушені витрачати значні кошти за кордоном (так званий	Зменшення чистих валютних надходжень всередину країни тисне на платоспроможність домогосподарств і створює

	«імпорт подорожей»). Обсяг цих витрат оцінюється на рівні $12 млрд на рік.	високу потребу у житлових субсидіях.
База оподаткування (ЄСВ та ПДФО	Масовий виїзд працездатного населення створює структурні дисбаланси. Роботодавці змушені підвищувати зарплати вище темпів зростання продуктивності праці.	Залежність бюджету від донорів. Покриття дефіциту солідарної системи та фінансування соціалки (бюджет Мінсоцполітики оцінюється у 468,5 млрд грн) прямо залежить від стабільності міжнародних кредитів і грантів.

Джерело: складено автором на основі даних [48] [49] [50]

Зовнішня міграція трансформувалася з суто демографічного виклику на визначальний деструктивний фактор для української економіки. Особливої уваги заслуговує фінансовий аспект цього процесу. Зміна вектора фінансових потоків, в яких українські вимушені переселенці витрачають за кордон близько 12 млрд доларів США на рік (так званого імпорту подорожей), свідчить про вимивання капіталу, який за умов стабільного розвитку має стимулювати внутрішній національний ринок і формувати податкову базу всередині держави.

Безпосереднім наслідком цього є критична деформація бюджетної архітектури у сфері соціального захисту. Оскільки внутрішній ринок праці знекровлений відтоком мільйонів платників податків, фінансування основних соціальних трансфертів стало повністю залежним від зовнішніх факторів.

Солідарна система соціального забезпечення та Пенсійний фонд України підтримують макрофінансову стабільність суто завдяки регулярним міжнародним грантам та позикам від іноземних донорів.

Довгострокові загрози післявоєнному відновленню створює сформований міграційний вакуум. Якщо державна політика у сфері соціального забезпечення не запропонує ефективних механізмів репатріації людського капіталу, хронічна нестача бюджетних ресурсів унеможливить самостійне функціонування нинішньої системи соціального захисту.

Економічні перекоси та демографічні зміни, спричинені виїздом громадян за кордон, є лише однією зі складових загальної міграційної кризи в Україні.

Для формування цілісного дослідження впливу міграції на національний ринок праці, демографічну ситуацію та економіку держави виникає нагальна необхідність аналізу іншого, не менш масштабного вектору міграційного процесу - внутрішня міграція.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) сформували специфічний масив викликів, які радикально переформатовали місцеві ринки праці, деформували демографічний баланс окремих регіонів, створили безпрецедентне навантаження на систему соціального захисту на рівні приймаючих територіальних громад.

Паралельно з демографічними потрясіннями стали актуальним критичний дисбаланс на місцевих ринках праці. Відповідно до спеціальної тематичної доповіді Міжнародної організації з міграції (МОМ) «Україна - Стійкість ринку праці: переміщення та інтеграція в український ринок праці» [51], процес інтеграції внутрішньо переміщених осіб у сферу зайнятості супроводжується низкою глибоких структурних аномалій, серед яких ключовими є такі:

Структурна невідповідність і декваліфікація -дослідження МОМ чітко фіксують проблему «надмірної кваліфікації», коли вимушені мігранти з високим рівнем освіти та досвідом роботи змушені погоджуватися на менш кваліфіковану працю у приймаючих громадах. Професійний профіль ВПО (зокрема, фахівців промислового сектору, технічних спеціалістів та менеджерів з промислових регіонів Сходу та Півдня) перебуває у жорсткому дисонансі з попитом на ринках праці переважно аграрних або сервісно-орієнтованих громад Заходу та Центру країни, де ключова потреба існує у робітничих професіях та сфері послуг.

високий рівень безробіття та перешкоди для офіційного працевлаштування — моніторинг МОМ показує, що рівень безробіття серед ВПО залишається значно вищим, ніж серед приймаючого населення. Основними бар'єрами для формальної зайнятості є психологічні чинники (очікування швидкого повернення додому), побоювання втратити статус ВПО та відповідну матеріальну допомогу на проживання, що стимулює перехід частини

переміщених осіб у тіньовий сектор економіки й призводить до недоотримання надходжень від ПДФО місцевими бюджетами.

Стрімке збільшення населення тилових областей докорінно змінило статево-вікову структуру локальних громад, оскільки серед вимушених мігрантів переважають жінки з дітьми та особи пенсійного віку.

Це спричинило велике навантаження на соціальну інфраструктуру - медичні заклади, школи та дошкільні установи, які не були розраховані на таку кількість споживачів послуг за відсутності пропорційного зростання бюджету на місцях. Особливо гостро постає питання інтеграції жінок-переселенок: через хронічний дефіцит місць у дитячих садках вони позбавлені можливості повноцінно вийти на ринок праці, що змушує їх залишатися в категорії економічно неактивного населення та посилює залежність родин від державних соціальних допомог.

Таким чином, комплексне дослідження як зовнішньої, так і внутрішньої міграції доводить, що міграція сформувало системну кризу людського капіталу в Україні. Зовнішній відтік послаблює макроекономічний потенціал через вимивання кваліфікованих кадрів і звуження бази оподаткування (ЄСВ та ПДВ), що поглиблює дефіцит Пенсійного фонду та ставить фінансування соціальних виплат у залежність від міжнародних донорів.

Водночас внутрішнє переміщення деформує локальні ринки праці тилових регіонів, загострило проблему декваліфікації ВПО та перевантажило соціальну інфраструктуру приймаючих громад, перетворивши значну частину працездатних жінок на економічно неактивне населення через хронічний брак місць у дошкільних закладах.

РОЗДІЛ 3.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ МІГРАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПОВЕРНЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

На основі проведеного аналізу у попередніх розділах стає очевидним, що становище на 2026 рік є безпрецедентним викликом для соціальної системи країни. Існує необхідність надання не формальних соціальних послуг, а повна вибудова комплексної якісної стратегії репатріації а також утримання наявного людського капіталу.

Особливу наукову та практичну цінність для обґрунтування стратегічних напрямів репатріації має офіційне інтерв'ю академіка НАН України Елли Лібанової, опубліковане на ресурсах Національної академії наук України [52]. Аналізуючи масштаби демографічної кризи, дослідниця чітко розмежовує поняття вимушеної міграції та свідомого неповернення. За її висновками, чим довше триватиме кризова ситуація в країні, тим сильніше мігранти пускатимуть коріння за кордоном (діти підуть до місцевих шкіл, дорослі знайдуть стабільну роботу), що автоматично знижує ймовірність їхнього повернення після стабілізації обстановки.

Спираючись на позицію академіка Лібанової, у межах системи соціального забезпечення пропонується змінити вектор державної політики з пасивного очікування на активне стимулювання. Зокрема, інтерв'ю окреслює три головні чинники (інтенсифікатори) повернення, які мають бути закладені в основу вітчизняної стратегії:

Безпековий чинник: Створення диференційованої системи цивільного захисту в громадах та відновлення критичної інфраструктури.

Житловий чинник: Надання не просто тимчасового притулку, а довгострокових прозорих програм (на зразок оновленої іпотеки «єОселя» або муніципального орендованого житла з правом викупу).

Економічний чинник: Забезпечення конкурентних умов на ринку праці. Мова йде про те, що робочі місця в Україні повинні пропонувати заробітну

плату, яка дозволить покривати базові потреби родини на європейському рівні, мінімізуючи мотивацію до повторного виїзду.

Таким чином, комплексний підхід, висвітлений в інтерв'ю провідного вітчизняного демографа, доводить: подолання негативних наслідків міграції лежить не в площині адміністративних заборон, а у площині створення безальтернативно якісних соціально-економічних умов всередині держави.[52]

Додатковим аргументом на користь репатріаційної моделі є позиція експертного середовища, висвітлена в аналітичних матеріалах національного інформаційного агентства «Укрінформ» [53]. Експерти наголошують, що в умовах повоєнного відновлення перед державою стоятиме дилема: залучати іноземних трудових мігрантів чи створювати жорсткі преференції для повернення власних громадян. Для системи соціального забезпечення та збереження соціокультурної цілісності суспільства пріоритетним є саме шлях репатріації. Залучення іноземної робочої сили з третіх країн вимагатиме від держави значних додаткових витрат на їхню інтеграцію, мовну адаптацію та соціальні гарантії, що в умовах дефіциту бюджету є неефективним.

Спираючись на цей аналіз, у межах третього розділу пропонується закріпити у Стратегії демографічного розвитку вектор на «україноцентричність» ринку праці. Це передбачає впровадження таких інструментів соціально-економічного стимулювання:

Субсидовані робочі місця для репатріантів: Запровадження державних дотацій для підприємств, які працевлаштовують українців, що повернулися з-за кордону, замість квотування робочих місць для іноземців.

Програми збереження професійної ідентичності: Забезпечення умов, за яких кваліфіковані українські фахівці (інженери, медики, будівельники) отримуватимуть спрощену процедуру верифікації дипломів та сертифікатів, здобутих у ЄС, для швидкого включення в економічні процеси всередині країни.

Таким чином, переорієнтація державної політики з моделі заміщення робочої сили мігрантами-іноземцями на модель активного повернення та

утримання власного людського капіталу є єдиним прагматичним та безпечним шляхом подолання міграційної кризи.

Важливим елементом формування стратегічних напрямів утримання та повернення населення є врахування чинних європейських стандартів підтримки. Сучасна система міжнародно-правового захисту вимушених мігрантів з України в країнах Європейського Союзу базується на поєднанні норм універсального міжнародного права та тимчасових регіональних інструментів, що детально аналізується у дослідженні М. В. Макарова [54]. Автор наголошує на значенні Директиви ЄС про тимчасовий захист (2001/55/ЕС), яка забезпечила нашим громадянам легальне перебування, доступ до ринку праці, медичних послуг та системи соціального забезпечення країн ЄС. Проте, попри високий рівень міжнародно-правових гарантій за кордоном, ключовим інституційним викликом залишається взаємодія мігрантів із вітчизняною системою надання адміністративних та соціальних послуг.

Невід'ємною складовою комплексної моделі соціального забезпечення репатріантів є вирішення житлового питання, яке наразі виступає одним із головних детермінуючих факторів при прийнятті рішення про повернення в Україну. Навіть за умов наявності потенційного робочого місця, відсутність доступного та якісного житла нівелює стимули до репатріації, особливо для родин із дітьми.

У цьому контексті пропонується модернізація та цільова адаптація чинної державної програми доступного кредитування «єОселя»[55] через розширення категорій громадян, які мають право на отримання пільгової іпотеки.

Можливість залучення фінансових гарантій від державних фондів соціального страхування або міжнародних фінансових донорів як забезпечення під заставу. Крім того, у межах територіальних громад необхідно розвивати інструменти формування фондів муніципального (соціального) житла. Це передбачає передачу незавершеного будівництва або реконструйованих комунальних об'єктів у довгострокову оренду репатріантам із правом подальшого викупу за умови офіційного працевлаштування в межах цієї громади

протягом щонайменше 3-5 років. Зазначений крок дозволить не лише закріпити людський капітал у регіонах, які цього найбільше потребують, а й стимулюватиме розвиток локальних будівельних ринків.

Однією з головних практичних та логістичних перешкод для потенційних репатріантів на сучасному етапі стала необхідність особистої фізичної присутності в консульських установах України за кордоном для поновлення, продовження або оформлення закордонних паспортів та інших первинних документів. На нормативно-правовому рівні держава декларує всеосяжну доступність консульських та адміністративних послуг для всіх громадян України, незалежно від місця їхнього фактичного перебування. Проте практична реалізація цього права стикається з низкою жорстких бюрократичних та інфраструктурних бар'єрів. Консульські установи у більшості країн Європейського Союзу виявилися критично перевантаженими через безпрецедентний обсяг попиту, масштабні черги та обмежені кадрові й матеріально-технічні ресурси відомств.

Це призводить до тривалих строків очікування на вільні слоти в електронній черзі для запису, які інколи сягають кількох місяців, створюючи ситуацію правової та соціальної невизначеності для громадян.

Виходячи з окресленої проблематики, виникає об'єктивна необхідність комплексної цифровізації взаємодії між державою та мігрантом у межах єдиної системи соціального захисту. Оптимальним базовим майданчиком для розгортання таких інноваційних інструментів є Державний вебпортал електронних послуг «Дія». У межах цього дослідження пропонується інтегрувати в архітектуру порталу спеціалізований функціональний сегмент - цифровий кабінет мігранта «Я репатріант».

Впровадження зазначеного актуального функціоналу на базі платформи «Дія» дозволить забезпечити безперервну, оперативну та прозору взаємодію між державними інститутами та громадянами. Традиційні бюрократичні формати та процедури, які наразі діють для українців у країнах ЄС, фактично заміщуються автоматизованими цифровими алгоритмами. Це дозволяє суттєво розвантажити

закордонні дипломатичні й міграційні установи та нівелювати стресові чинники для мігрантів. Функціонування такого кабінету покликане надати високий рівень правової та інформаційної автономії громадянам, які планують репатріацію до України.

Окремим пріоритетним аспектом технічної та нормативної реалізації кабінету «Я репатріант» має стати посилений захист персональних даних. Використання захищених хмарних серверів для збереження інформації зумовлене високим рівнем чутливості персональних даних мігрантів. З огляду на це, доступ до цифрового кабінету повинен здійснюватися виключно з використанням інструментів багатофакторної (зокрема, двофакторної) автентифікації та інтегрованих засобів кваліфікованого електронного підпису (Дія.Підпис). Зазначені заходи не лише гарантуватимуть високий рівень кібербезпеки та захисту від несанкціонованого доступу, а й безпосередньо підвищать рівень довіри громадян до інноваційних ініціатив держави у сфері цифровізації соціальних послуг.

Структурно-інформаційними компонентами цифрового кабінету «Я репатріант» мають стати такі спеціалізовані функціональні блоки:

Блок дистанційного супроводу документації та контролю: спрямований на забезпечення віддаленого моніторингу термінів дії закордонних паспортів або інших первинних документів особи з автоматичним надсиланням негайних сповіщень мігранту щодо необхідності їхнього планування та поновлення. Цей компонент надає можливість дистанційного завантаження верифікованих скан-копій документів для попередньої перевірки консульською посадовою особою. Застосування такого підходу оптимізує процедуру, заміщуючи серію особистих візитів до установ лише одним фінальним візитом, необхідним виключно для фізичного отримання виготовленого документа.

Інтерактивна онлайн-карта «Регіональна допомога репатріантам»: передбачає акумуляцію та систематичне оновлення актуальної інформації щодо стану соціальної та житлової інфраструктури в різних областях та територіальних громадах України. Через цей інтерфейс потенційний репатріант

має можливість оперативно перевірити наявність вільних місць у закладах дошкільної та середньої освіти для дітей, оцінити рівень доступу до медичних послуг, а також ознайомитися з актуальним переліком діючих програм підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та осіб, які повертаються, у конкретній громаді, обраній для майбутнього проживання.

Соціально-економічний блок «Трудова та соціальна адаптація репатріанта»: містить верифікований та постійно оновлюваний реєстр вакансій від роботодавців, які пропонують програми професійної релокації, фінансову підтримку або забезпечення житлом для працівників, що повертаються з-за кордону. Також у межах блоку акумулюється інформація про діючі державні грантові програми (зокрема, проекти «єРобота» на базі платформи «Дія.Бізнес») та висвітлюються успішні кейси відкриття власної справи репатріантами, що слугуватиме додатковим стимулом для залучення громадян до процесів відновлення національної економіки.

Юридичний блок «Асистент з репатріації»: автоматизована інтелектуальна база знань, яка містить розгорнуті відповіді на найбільш поширені правові та процедурні запитання майбутніх репатріантів (оподаткування, митні правила при перевезенні майна, взяття на військовий облік, відновлення соціальних виплат). Оновлення та інформаційне доповнення бази має здійснюватися з високою періодичністю (кожні 5–7 днів) для забезпечення повної відповідності динамічним змінам у вітчизняному законодавстві.

Очікуваний ефект від практичного впровадження інноваційного кабінету «Я репатріант» має виражений комплексний характер. Першим стратегічним результатом є суттєве зниження адміністративного навантаження на закордонні консульські установи (орієнтовно на 25–30%) за рахунок автоматизації процесів попередньої перевірки та верифікації документів. Другим важливим ефектом є мінімізація та нівелювання психологічних бар'єрів і «страху невідомості в Україні» через створення прозорого, верифікованого інформаційного поля (доступ до актуальних даних про вакансії, житловий фонд та освітні заклади). На

наше переконання, функціонування такого кабінету забезпечить українським громадянам за кордоном необхідну автономію в отриманні державних послуг і виступить потужним інституційним стимулом для їхнього повернення в Україну.

Але успішна практична імплементація запропонованих у цьому дослідженні фінансово-економічних, інфраструктурних та цифрових інструментів соціального забезпечення репатріантів неминуче стикається з низкою об'єктивних ризиків, деструктивних чинників та інституційних бар'єрів. Для забезпечення життєздатності розробленої моделі та мінімізації потенційних негативних наслідків виникає необхідність проведення аналізу ризиків із розподілом їх на ключові функціональні блоки.

Найбільш критичним бар'єром для розгортання масштабних житлових програм (модернізованої іпотеки «єОселя.Репатріація») та виплати первинних соціальних трансфертів є високий рівень дефіциту державного та місцевих бюджетів в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Існує реальний ризик того, що компанія «Укрфінжитло» або державні фонди соціального страхування не зможуть забезпечити безперебійне фінансування пільгових відсоткових ставок (під 3% річних) у разі масового, одномоментного напливу аплікантів.

Шляхи вирішення та мінімізації ризику:

Залучення цільових фінансових грантів від провідних міжнародних інституцій (Світовий банк, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Програма розвитку ООН);

Акумуляція коштів міжнародних донорів у спеціалізованих позабюджетних фондах відновлення людського капіталу;

Відокремлення фінансування репатріаційних програм від загального бюджетного кошторису задля уникнення касових розривів.

2. Технологічні ризики та загрози кібербезпеці

Інтеграція цифрового кабінету «Я репатріант» в архітектуру Державного вебпорталу «Дія» створює додаткові вектори для кібератак з боку країни-агресора. Оскільки цей функціонал передбачає дистанційне завантаження,

верифікацію та збереження конфіденційних персональних даних (скан-копії закордонних паспортів, інформація про склад родини, поточне місце перебування за кордоном, майновий стан), будь-який витік інформації або несанкціонований доступ може завдати суттєвої шкоди національній безпеці та повністю зруйнувати довіру громадян до цифрових ініціатив держави.

Шляхи вирішення та мінімізації ризику:

Розгортання серверних потужностей цифрового кабінету виключно на базі хмарних технологій із високим рівнем акредитації комплексної системи захисту інформації (КСЗІ);

Впровадження алгоритмів наскрізного шифрування даних на всіх етапах транзиту інформації;

Обов'язкове застосування апаратних ключів захисту та інструментів багатофакторної автентифікації при доступі до бази даних користувачів.

3. Соціально-інфраструктурні ризики та дефіцит спроможності громад

Брак вільних місць у закладах дошкільної та середньої освіти, незадовільний стан або відсутність безпечних цивільних укриттів, а також дефіцит медичного персоналу в регіонах можуть спровокувати внутрішню соціальну напругу та конфлікти між місцевим населенням, яке не виїжджало, та особами, які повернулися з-за кордону.

Шляхи вирішення та мінімізації ризику:

Запровадження системи жорсткого квотування та попереднього моніторингу спроможності регіонів через інструменти онлайн-карти «Регіональна допомога»;

Законодавче закріплення обов'язку громад чітко декларувати свої реальні ліміти та вільні потужності щодо прийому нових мешканців;

Надання цільових субвенцій із державного бюджету місцевим муніципалітетам на розширення соціальної інфраструктури пропорційно кількості прийнятих репатріантів.

Нормативно-правові та бюрократичні бар'єри

Процеси узгодження міжвідомчої взаємодії між МЗС, Мінсоцполітики та Державною міграційною службою традиційно супроводжуються високим рівнем бюрократизації та затягуванням строків прийняття рішень. Відсутність чітко закріпленого на законодавчому рівні юридичного статусу «репатріанта» та критеріїв його набуття може призвести до правових колізій при призначенні виплат чи наданні пільг.

Шляхи вирішення та мінімізації ризику:

Термінове розроблення та прийняття пропонованого Положення про Державне агентство з питань репатріації;

Надання новоствореному органу функцій єдиного відомчого координатора з повноваженнями «третейського судді» для ліквідації потреби в тривалих міжвідомчих погодженнях;

Нормативне закріплення чіткого юридичного статусу особи-репатріанта у профільному законодавстві про соціальний захист.

Таким чином, урахування та системне нівелювання окреслених фінансових, технологічних, соціальних та правових ризиків дозволить трансформувати запропоновані теоретичні моделі у дієву, безпечну та високоефективну практику державного регулювання міграційних процесів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження динаміки міграційних процесів в Україні та обґрунтовано напрями модернізації системи соціального забезпечення мігрантів в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Одержані результати дозволяють сформулювати такі висновки:

1. Узагальнено теоретико-методологічні засади дослідження міграції. Обґрунтовано, що в умовах масштабних соціо-економічних та безпекових кризових ситуаціях класичні підходи до визначення міграції потребують оновлення через пріоритетність чинників збереження людського капіталу. Визначено, що ефективна система соціального забезпечення мігрантів є базовим елементом захисту національних інтересів та передумовою сталого демографічного розвитку держави.

2. Проаналізовано нормативно-правову базу України у сфері зовнішньої трудової міграції. Виявлено, що до 2022 року державна політика мала переважно декларативний характер, а механізми захисту страхового стажу та пенсійного забезпечення громадян за кордоном через систему двосторонніх угод виявилися малоефективними через високу частку тіньової зайнятості.

3. Досліджено еволюцію діяльності профільних органів влади. Зазначено, що реформування інституційної структури та функціонування Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, а також Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України заклали підґрунтя для формування нової, більш гнучкої архітектури соціального захисту.

4. Оцінено передумови та динаміку міграційної активності у передвоєнний період. Соціологічні моніторинги довели, що в країні сформувалася стійка модель зовнішнього заробітчанства як способу мінімізації економічних ризиків домогосподарств, що спричинило прихований дефіцит страхових ресурсів Пенсійного фонду України.

5. Ідентифіковано структурні трансформації міграційних потоків після 24 лютого 2022 року. Встановлено, що воєнна міграція набула чіткого гендерно-

вікового характеру (виїзд переважно жінок та дітей), що докорінно змінило фокус роботи органів соцзахисту з працевлаштування на екстрену гуманітарну, соціальну та психологічну підтримку.

6. Обґрунтовано доцільність впровадження цифрових інструментів реінтеграції. Запропоновано архітектуру цифрового кабінету «Я репатріант» на базі Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС) та платформи «Дія», що включає модулі дистанційного консультування, інтерактивної мапи громад, пенсійного трекера та працевлаштування.

7. Розроблено фінансово-економічні механізми стимулювання репатріації та мінімізації ризиків на рівні громад. Доведено ефективність запуску цільової підпрограми пільгового іпотечного кредитування «єОселя. Репатріація» під 3% річних, розширення грантів «єРобота. Репатріація» та впровадження паритетного принципу розподілу соціальних благ у територіальних громадах для запобігання внутрішнім соціальним конфліктам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. De Haas H., Castles S., Miller M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. New York and London: Guilford Press. Sixth Edition. 2020. 443 p. URL: https://journal-njmr.org/articles/10.33134/njmr.567

2. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

3. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 № 761-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2015, № 49-50, ст.463. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text

4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 24, ст.243. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Tex

5. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 12.07.2017 № 482-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-р#Text

6. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2012, №№ 19-20, ст.179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

7. Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення N 143: Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ від 24.06.1975 № 143. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_163#Text

8. Borjas G. J. Labor Economics: Global Edition. 8th ed. New York: McGraw Hill, 2020. 528 p.

9. Massey D. S. A Synthetic Theory of International Migration: New Empirical Realities. World in Motion: Dynamics of Global Migration. 2021. P. 38-55.

10. Stark O. The New Economics of Labor Migration: Updates and Perspectives. *Journal of Demographic Economics.* 2022. Vol. 88, No. 1. P. 109-124.

11. Skeldon R. Global Migration, Demographic Deficits and the Future of Labor Markets. *Population Studies.* 2022. Vol. 76, No. 1. P. 85-98.

12. OECD. International Migration Outlook 2024. Paris: OECD Publishing, 2024. 390 p.

13. European Commission. Communication on Attracting Skills and Talent to the EU. Brussels: COM(2022) 657 final, 2022. 24 p.

14. King R. Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer for the 2020s. Willy Brandt Series of Working Papers. Malmö University. 2022. 45 p.

15. Portes A. Transnational Entrepreneurs and Digital Nomads: Alternative Forms of Global Adaptation. *American Sociological Review.* 2020. Vol. 85, No. 2. P. 205-228.

16. International Organization for Migration (IOM). World Migration Report 2024. Geneva: IOM, 2024. 384 p. URL: https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024

17. Bigo D. Migration, Labor Markets and Security. The Oxford Handbook of Migration Crises. Oxford: Oxford University Press. 2021. P. 140-155.

18. Docquier F., Rapoport H. Globalization, Brain Drain, and Development: New Evidence. *Journal of Economic Literature.* 2021. Vol. 59, No. 3. P. 15-44.

19. Hollifield J. F. The Emerging Migration State. *International Migration Review.* 2004. Vol. 38, No. 3. P. 885-912.

20. Міжнародна організація праці. *Офіційний веб-сайт.* URL: https://www.ilo.org/uk/node

21. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав: СНД; Конвенція, Міжнародний документ від 14.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_j82#Text

22. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration : Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018 (A/RES/73/195). United Nations. URL: https://undocs.org/en/A/RES/73/195

23. Castles S. The Factors that Make and Unmake Migration Policies. *International Migration Review*. 2004. Vol. 38, No. 3. P. 852-884.

24. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. Указ затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

25. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2015, № 28, ст.250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

26. Joppke C. Immigration and the Nation-State: The United States, Germany, and Great Britain. Oxford: Oxford University Press, 1999. 356 p.

27. Державна прикордонна служба України. *Офіційний веб-сайт.* URL: https://dpsu.gov.ua/uk

28. Міністерство закордонних справ України. *Офіційний веб-сайт.* URL: https://mfa.gov.ua

29. Державна міграційна служба України. *Офіційний веб-сайт.* URL: https://dmsu.gov.ua

30. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. *Офіційний веб-сайт.* URL: https://www.msp.gov.ua

31. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. *Офіційний веб-сайт.* URL: https://me.gov.ua/?lang=uk-UA

32. Amoore L. Biometric Borders: Governing Mobilities in the War on Terror. *Political Geography*. 2006. Vol. 25, No. 3. P. 336-351.

33. Міжнародна організація з міграції (МОМ). *Офіційний веб-сайт.* URL: https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini

34. УВКБ ООН. *Офіційний веб-сайт.* URL: https://help.unhcr.org/ukraine/uk/ukraine-uk-where-to-seek-help-ua/multi-purpose-cash-assistance-programme-for-idps/

35. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. Official Journal of the European Communities. 2001. L 212/12. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU01293

36. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип.7 (21).: К.. 2020. - С. 524. https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf

37. УВБК ООН.Ситуація в Європі: дані та тенденції - лютий 2022 р. https://data.unhcr.org/en/documents/details/92940

38. Звіт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) за 2023рр. https://data.unhcr.org/en/documents/details/104343

39. Звіт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) за 2024 рр https://data.unhcr.org/en/documents/details/112723

40. Звіт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) за 2025 рр https://data.unhcr.org/en/documents/details/119394

41. Соціальний захист-2022 у цифрах і фактах: Підтримка ВПО https://www.msp.gov.ua/press-center/news/sotsialnyy-zakhyst-2022-u-tsyfrakh-i-faktakh:-pidtrymka-vpo

42. Кількість перетину державного кордону українцями.https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025

43. Гаммер А. Структура освіти українських біженців у системі SGB II– https://w9eg9znx6.hier-im-netz.de/hammer-eu/wordpress/?p=2871

44. Операційні дані щодо біженців з України : вебсайт / Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). 2026.https://data.unhcr.org/en/documents/details/116628

45. Hlas Ukrajinců v ČR: Výzkumná zpráva – vlna 8 a vlna 9 : Výzkumná zpráva / Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR. 2024. URL:https://cvvm.soc.cas.cz/images/articles/files/5935/vyzkumnazpravahlasukrajincuvlna8vlna9.pdf

46. Ірина Іпполітова старша дослідниця ЦЕС.Скільки біженців з України, хто не повернеться, які втрати для економіки? https://ces.org.ua/research-on-ukrainian-refugees/

47. Лібанова Е. М. Українці не повернуться додому?! Реальний прогноз демографії України : інтерв'ю / розмовляв О. Чернишов. OBOZ.UA : YouTube-канал. 2025. http://www.youtube.com/watch?v=S8fSzC2QP2g

48. Інфляційний звіт : жовтень 2025 року / Департамент монетарної політики та економічного аналізу Нац. банку України ; схвалено рішенням Правління НБУ від 23 жовт. 2025 р. № 384-рш. Київ : НБУ, 2025. 52 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2025-Q4.pdf

49. Витрати українців за кордоном у 2025 році скоротяться на 10%, прогнозують в НБУ / Інтерфакс-Україна. 2025. 24 листопада.URL: https://interfax.com.ua/news/economic/1123172.html

50. Глухова І. Чи вистачить Україні грошей на соцвиплати: відповідь міністра / РБК-Україна. 2026. 7 квіт. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/chi-vistachit-ukrayini-groshey-sotsviplati-1775553538.html

51. Україна — Стійкість ринку праці: переміщення та інтеграція у ринок праці України - жовтень 2025 року https://dtm.iom.int/reports/ukraina-stiykist-rinku-praci-peremischennya-ta-integraciya-u-rinok-praci-ukraini-zhovten

52. Академік НАН України Елла Лібанова про демографічні виклики України та перспективи повернення мігрантів. Національна академія наук України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.nas.gov.ua/media_about_us/akademik-nan-ukrani-ella-libanova-pro-demografichni-vikliki-ukrani-ta-perspektivi-povernennya-migrantiv

53. Україна активніше повертатиме репатріантів замість залучення трудових мігрантів-іноземців — експерт. Укрінформ: національне інформаційне агентство. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4119970-ukraina-aktivnise-povertatime-repatriantiv-zamist-zalucenna-trudovih-migrantivinozemciv-ekspert.html

54. Макаров М. В. Міжнародно-правовий захист мігрантів з України в державах Європейського Союзу. Актуальні проблеми держави і права. 2025. DOI: https://doi.org/10.32782/apdp.v108.2025.13

55. Деякі питання забезпечення приватним акціонерним товариством “Українська фінансова житлова компанія” доступного іпотечного кредитування громадян України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2022-п#Text